

NAGY LÁSZLÓ

Elmebetegek családi ápolási rendszere Nógrádban

Európában a XIX. sz. második felére az iparosodás, a lakosság nagyvárosokba költözése, a társadalom átalakulása az egészségügyet, a szociális intézményeket is új kihívások elé állította. Az elesettek, betegek védelmét, ellátását, amit korábban jobbára megoldott a család, a helyi kisebb-nagyobb közösségek, egyre kevésbé lehetett biztosítani az addigi formákban, éppen a társadalmi változások miatt. Ráadásul az államok „önkéntes” hajlandóságot mutattak arra (valójában a tőke érdekeinek behódolva), hogy polgárai, munkásai szociális ellátását, társadalombiztosítását is (igaz, korlátozottan) felkarolják, ellássák.

Az állami szerepvállalás egy kis szeletét képezte az elmebetegek kezelése, gyógyítása. Ahogyan a nyugati országok többsége, úgy hazánk is ellátandó feladatot látott ebben, a gyógyítást pedig szervezett és szakmai keretek között látták célszerűnek megoldani.

Úttörő e téren a nagyszombati Nemzeti Királyi Tébolyda lett, amely 1863-ban 200 ágygal nyílt meg, öt évre rá megépült Budán a lipótmezei társa is. A XIX. század végéig öt vidéki városban nyíltak hasonló céllal intézmények. Azonban a hazai gyakorlatot a szakma egy része elfogadhatatlannak tartotta. Nevezetesen azt, hogy a két fővárosi tébolyda úgy szabadult meg legnehezebb betegeitől, hogy ezekben a távoli és kevésbé jól felszerelt intézményekbe utalta őket.

Az ellentétek tehát a kezdetektől léteztek, ráadásul a hazai orvoslás egyes jeles személyiségei számára erős meggyőződésévé vált, a betegek ellátása mégsem megoldható a tömegelhelyezést nyújtó tébolydáknak. A jó minta természetesen külföldi volt, a belgiumi Gheel településen a XIX. sz. végére olyan rendszer jött létre, amely kiválóan ötvözte a kiskolóniás (kisméretű épületekből álló elhelyezési mód, ahol önellátóan, munkaterápiás jelleggel mezőgazdasági vagy más tevékenységet végeznek a betegek, persze, ha állapotuk alapján arra alkalmasak voltak) és az otthonápolási rendszert.

Az új szemlélet élharcosa a századfordulóra Dr. Pándy Kálmán, a békésgyulai kórház főorvosa lett, aki egy orvosi szaklapban¹ többször

¹ *Orvosi Hetilap* 1904. évf.

cikksorozatban ágált a Gheelben látott jó tapasztalatok mellett. Nem eredménytelenül, mert a magyar közegészségügy megfogadta tanácsát, 1905-ben létrejött a belgiumi modellhez hasonlatos dicsőszentmártoni, majd 1906-ban a nagydisznódi ápolási szisztéma, ezt követte 1907-től a balassagyarmati is.

Az 1908-ban kiadott BM körrendelet² immár az *Elmebetegek családi ápolása* címet viselte, és tényként rögzítette, „*családi ápolási telepek hazánkban már megbonosítottak (Dicsőszentmárton, Balassagyarmat, Nyitra, s kísérletképpen Nagyszében környéken és Sátoraljaiújhelyen). Ezen telepek a gyakorlatban már beváltak s a lakosságban nagy a vállalkozási kedv elmebetegek befogadására családjaikba. Ennélfogva a családi ápolási rendszert véglegesen szervezni kívánom.*”

Balassagyarmat tehát az úttörők közé számított az elmebetegek családi ápolása terén. A módszer helyi támogatója, szervezője Dr. Mandel Ignác³ volt. Felismerte az otthonápolás minden előnyét, de távolról se gondoljuk, hogy céljait, magát az ötletet a lakosság azonnal támogatta. Félelem, idegenkedés, sőt rettegés jellemezte a nógrádi családokat, amelyet csak szisztematikus munkával lehetett eloszlatni, de gyaníthatóan az anyagi előnyök játszhatták a legnagyobb szerepet az elfogadtatásban. Így az I. világháború előtt már 350 családnál foglalkoztak elmebetegekkel az Ipoly-parti városban és több nógrádi faluban.

Tehát nem minden beteg maradt a megyeszékhelyen, előszeretettel helyeztek el sokakat a közeli falvakba – Órhalomba, Szügybe, Mohorára, Hugyagra, Ipolyvarbóra – is. Természetesen azok kihelyezéséről lehetett szó, akik állandó ápolásra, kezelésre nem szorultak, nem voltak dühöngők, közveszélyesek, sem a családokra, sem a település lakosságára.

A terápia olyan eredményessé vált, hogy joggal szerzett országos hírnevet alkalmazóinak és a kórháznak, gyakran érkeztek szakmai küldöttségek ennek tanulmányozására. A kezdeti siker egyértelmű volt, pedig az ok triviálisnak is nevezhető, valamennyi érintett érdekét és előnyét szolgálta, a kihelyezések menetét, a betegek sorsát pedig gyakori szigorú ellenőrzésekkel követték.

² *Baranyavármegye Hivatalos Lapja* 1909. július 1. 298–299. o.

³ Dr. Mandel Ignác (1877–?) pszichiáter. Nagyváradban született, Bp.-en szerzett orvosdiplomát 1900-ban. 1903-tól a balassagyarmati kórház elmeosztályán főorvos. Az országban elsőként valósította meg az elmebetegek családi ápolási formáját. A városi gimnáziumban 1906–14, ill. 1920–39 között tanárként is dolgozott.

Előnyös volt a betegnek, mert a családok körében emberségesebb ellátást és körülményeket biztosítottak számára, sőt az egyén intímebb elkülönülése is lehetővé vált. Előnyös volt az államnak, mert csökkentek és tervezhetőbbé váltak a kiadásai, de jó volt a kórháznak is, mert a felszabaduló helyekre, ha szükséges volt, új betegeket tudott felvenni, növelve így bevételeit. A konstrukció a betegeket ellátó családokon nyugodott, de ha más nem, az állam által biztosított viszonylag jelentős és ráadásul biztosan beérkező havi jövedelem elég érvet szolgáltatott számukra, hogy a „szerkezetet” működtessék.

A kezdetben a napi ápolási díj betegenként 1 korona 42 fillér volt, amelyből a beteget ápoló család 1 koronát⁴ kapott, 30 fillér a kórház általi ellenőrzésre és adminisztrációra, 12 fillér a beteg ruházatának és ágynevelőjének költségeire jutott.

Az ápoltak viselkedésükkel, beilleszkedésükkel alapvetően igazolták az állami döntés helyességét, hiszen nem lehetett kétséges, szívesebben fogadták a nyugodt, egészséges falusi vagy éppen kisvárosi életet, mint a kórházi fegyelmet, zsúfoltságot, rácsokat. Bár azokat az ápoltakat, akikre munkát, feladatot lehetett bízni, a háziúr, háziasszony aligha mulasztotta el leterhelni, de „agyondolgoztatástól” nem lehetett tartani. Az adott település népe, a belterjesség kizárta, hogy ilyen megtörténjen, az elmebeteg állapota, netán egy-egy rohama is bizonyára árulkodó jel lehetett volna a szélsőséges bánásmódról.

A palóc ember gyorsan észlelte, hogy a betegek ellátása, befogadása milyen jól kamatozó tőke, így inkább egymás elől szerették volna elorozni az ápoltat, semmint, hogy a rossz bánásmóddal elveszítsék. Így könnyebb volt a hatóság helyzete, az ellenőrzés egy részét a családok egymás közti konkurencijára megoldotta. A betegek többsége, ha nem is összetett, de egyszerűbb munkákra alkalmas volt, különösen azok, akik szinte egyensúlyoztak a beteg és az egészségesnek nyilvánítható állapot között, hiszen egyeseket, ha lehetett, gyógyultnak nyilvánítottak és kikerültek az ellátási keretből.

Az évek múltával a lakosság már alig-alig csodálkozott rá az elmebetegekre, szinte naponta találkozhatott velük, megismerhette jó vagy éppen rossz tulajdonságaikat. Ez fordítottn is igaz volt, a beteg nemcsak a kívülvilág jeleit érzekelte, hanem a maga módján kitapasztalta a gazda, az utcabeliek karakterét, jellemét.

Egy-egy családhoz egy, maximum két beteget helyeztek el, de szigorú feltételeket követeltek meg. A lakóhelyiség nem lehetett döngölt vagy ce-

⁴ Mai értéken kb. 1630 Ft.

mentes, csak padlós szoba, amelynek nagyméretű ablakkal kellett rendelkeznie, az ingatlanak pedig legalább árnyékszékkel. A szigor az élelmezésben is működött, megkövetelték a heti kétszeri húsétel biztosítását és természetesen a napi háromszori étkeztetést. A beteget, családokat rendszeresen látogatta ápoló, sőt szakorvos is, ő heti egyszer vizitált, tanácsokat adva az ápolásban, sőt a család egészségügyi problémáiról is konzultálhattak vele. Ezekből is látható, az állam által diktált feltételek a családok életminőségében és közegészségügyi körülményeiben is pozitív változást okoztak, hiszen a lakásfelújítás, étkezés, higiénia terén ők maguk is előre léphettek.

Az első világháború alatt érthetően alig fordult figyelem az elmebetegek speciális elhelyezésére, a kórházi orvosok többsége besoroztatott, másrészt a balassagyarmati kórház a sebesült katonák gyógyításával volt elfoglalva. Maga Dr. Mandel is a frontra került, sőt hat év orosz fogság után térhetett csak haza, érthető, hogy mindent újra kellett kezdenie. Az 1920-as évek közepétől azonban új lendületet kapott az elmebetegek nógrádi otthon-ápolása, a pesti sajtó több alkalommal foglalkozott a témával, helyszíni riportokat készítettek a megyében, elismerően írva az ápolókat vállaló családok gazdasági fellendüléséről. Az olvasó a számadatokból könnyen értett, a *Pesti Napló* 1926-ban arról cikkezett, hogy amíg az államnak egy beteg elmeegógyintézetű ápolása napi 42.000 koronába⁵ kerül, ezzel szemben családi ápolásra napi 32.000 korona a költség (ebből 22.000 koronát a család, 10.000 koronát az elmeegógyintézet kapott ruha- és egyéb költségekre), tehát betegenként 10.000 korona az állami megtakarítás.

A lap arról is írt, hogy Balassagyarmaton rövid idő leforgása alatt egy teljesen új utcasor épült „barátságos fehér házakkal”, amelyeket a „betegek kintalásának reményében építettek fel a különben építkezésre nem is gondoló családok”. A lap cikkéből úgy tűnt, éppen Nógrád fogja az elmebetegek tömeges elhelyezését megoldani, hiszen „a szervező munka tovább folytatásával 8000 beteget lehetne Balassagyarmaton és környékén elhelyezni” – írta a fővárosi napilap, kiemelve Hugyag példáját, ahol „betegápolásból eredő havi összjövedelme a 60 millió koronát meghaladta”.⁶

A II. világháborús időszak sok nógrádi elmeápoló részére is a személyes tragédiát jelentette. A családoknál elhelyezettek közül sokakat visszavittek a balassagyarmati kórházba, hiszen a családfenntartó katonáskodása, távolléte, a családtagok sanyarú anyagi, élelmezési helyzete vagy éppen a

⁵ Az infláció eltérítette a korona korábbi értékét.

⁶ *Pesti Napló* 1926. december 25.

teljes létbizonytalanság miatt lelkiismerettel nem tudtak gondoskodni ápoltjukról. A kórházban 1500 főre duzzadt a pszichiátriai betegek száma. A front megérkezése után mégis azok kerültek jobb helyzetbe, akik családotknál maradhattak, őket úgy-ahogy sikerült élelmezni. A kórházban viszont – ahol az orosz hadsereg az élelmiszerkészletet lefoglalta – áldatlan állapotok uralkodtak, a kemény télben fűtőanyag sem állt rendelkezésre, a betegek zsirtalan káposztalevesen tengődtek, majd később azon sem. Az éhező, legyengült, számos más betegséggel küzdő emberek között aratott a halál 1944 decembere és 1945 januárja között. A rendszer-változásig ez tabutéma maradt. Dr. Csekey László főorvos kutatása, a család emlékei új ismereteket hoztak e téren. Így „1944–45 telén a szovjet megszállás alatt ében halt mintegy 700 pszichiátriai beteg emlékére” című szöveg kerülhetett arra az emléktáblára, amelyet 2016. december 8-án Dr. Kövér László, az Országgyűlés elnöke avatott fel a kórház épületének falánál.

A háború után már olyan hangok hallatszottak, hogy a betegetket kiszákmányolják, az utánuk térített összegek pedig a családokat és így a kisparaszti gazdaságokat erősítik, ahelyett, hogy a szocialista szektorban maradnának. A szimpla irigység így keveredett a politikával, igaz, a mozgatógó azért az utóbbi volt.

Az elmebetegek családi ápolásának egészségpolitikai iránya mégis elég későn, csak az 1970-es évekre vett gyökeres fordulatot. A változást talán olyan mérvűnek lehet nevezni, mint amikor a kezdetekben éppen az otthoni, ill. „kiskoloniás” rendszer mellett érveltek a szakemberek, most visszaállt a természet régi rendje. Legalább is így gondolkodhattak azok, akik az ápoltakat az ellenőrzött intézetekben látták a legjobb helyen, így kizárva, hogy bármelyikük is veszélyt jelentsen a társadalom tagjaira.

Az elképzelés nem volt humánus, hiszen a betegetket nem szolgálhatta, igaz, mindezt velük nem lehetett megvitatni. A döntéshozókat az is vezethette, ha a betegek nincsenek a lakosság szeme előtt, akkor a probléma marginális, nem észlelhető, talán nincs is. A szemlélet nem volt új keletű, más téren is létezett, a társadalmi felelősség kiterjesztésének vagy éppen minimalizálásának kérdése mindig is érzékeny pont volt (és maradt is).

A családoknál élő elmebetegetket egységesen nem kényszerítették vissza az intézményekbe, viszont újabb elhelyezések már nem történtek. Az új szisztéma „humanitását” végül is a maga módján mégis biztosította az állam, a betegek maradhattak saját életterükben, elmúlásukban pedig osztottak gazdáik sorsában, otthonukban vagy éppen kórházban hunytak el.

Nehézsorsúak

Vándori néni emlékének

Egykori arcélek a kisváros Sűvítő telepéről

Hogy milyen volt az 1950-es évek végének, az 1960-as évek elejének Ipoly-parti városa? Nyiladozásom kezdetén számomra úgy maradt meg, mint egy nagy folyam által kettévágott település, medrét a vasút szimbolizálta, az északi, csehszlovák határ felé eső városrész volt a *terra incognita*, ahová ritkán vetődtem el, különösen egyedül nem. Szülőhelyem, a vasúti hídtól tekintve, a vaspályával párhuzamos harmadik utca egyik családi háza volt, ahol három generáció élt együtt. Ez a déli terület, a Sűvítő képezte az otthont, a felfedezhető világot. És ezen volt is mit felfedezni. A természet mindmegannyi, akkor még háborítatlan szépségét, a külvilágot, amelynek lassan kibontakozó titkai a gyermeki képzeletet megmozgatták, a házakat, kerteket, és természetesen ebbe a körbe tartoztak a telep lakói is, akik közé sok-sok különös, furcsa figurát sodort az élet.

Ezekben az ingatlanokban számos vasutas család telepedett le, jobbára az 1920-as években. A vasút ekkor még fénykorát élte, munkaerőt igényelt és természetesen kapott is. Biztos és viszonylag magas fizetés, létbiztonság, a nagyszüleink családalapítását az anyagaik kevésbé befolyásolták, sorjáztak is a gyerekek.

Nagymamáink, nagypapáink korosztályához képest szüleink már más szempontokat helyeztek (volna) előtérbe. Számukra az útmutatást e téren a nevezetes Ratkó Anna adta meg, így gyakorlatilag nem maradt környezetemben olyan ház, ahonnan a hívó szóra ne érkezett volna válasz, ha közös játékra adtuk fejünket. Márpedig alig múlt el nap, hogy ilyen ne történjen, a lurkók eső utáni gombaként tűntek elő a kertkapuk mögül, kicsik és nagyok, erősek és gyengék, bátrak és örök félénkek. A kor szürkesége a gyereklelkeket nem mérgezte, nem is érezhettünk sokat ellentmondásaiból. Aligha tudhattuk, hogy sok felnőtt lelkét bizonyára nyomhatta, szorongathatta valami, a mindennapokban látott-hallott furcsaságok – immár a mából visszatekintve – számomra ezzel is magyarázhatók.

Jellegzetes alakja volt a telepnek Gombaszögi Pauer János, a festő, aki elnyűhetetlen vízálló kabátjára húzta ecsetei ormóttan tegezttartóját, fejére zsíros csákóját, így indult neki az Ipoly füzeseinek, gyalogosan vagy nyikor-

gó drótszamarával. Igazságtalanul gyűtmentnek tartotta mindenki, furcsa alkat volt, viselkedésével, különös szokásaival kilógott a megszokottból.

*Farkas András: Gombaszögi
(tusrajz)*

Akkor még nem tudtam, amit később igen, ha nem is volt tősgyökeres gyarmati, de ízig-vérig Görbeország földije, egyenesen a felvidéki Gombaszögről vetette ide a sors megözvegyült édesanyjával, valamikor az első nagy földindulás előtt. A másodikat követő új rendszer rögeszméit hamar kiismerte, de szája sarkában sosem keserűséget, hanem huncutos mosolyfélélet mutatott. Azonban a rögeszmék bumerángxént visszaszálltak rá, a

konzolidációs évek után az addig még jól jövedelmező üvegező iparságáról nem kívánt lemondani, nem úgy, mint a megrendelők az ő szolgáltatásairól. Így maradt számára a festészet, létfenntartásként pedig a savó, máson sem élt, csak ezen. A napi sokliternyi mennyiség – állítása szerint – olyan erőt adott neki, hogy kerékpárjával nemcsak az Ipoly zezugait, hanem Jugoszlávia valamennyi tagköztársaságát többszörösen körbekerékpározta. Belügyi kockázat nem merült fel, indifferens volt a szerveknek, hogy visszatér-e. Ismerősei gyakran féltékenyen tekintettek rá, bármennyire is provinciálisan volt reneszánsz ember, de a szabadság szelője mégis gyakrabban érinthette meg őt, mint bárki mást.

De éltek környezetünkben a jámbor, különöc festőnél keményebb emberek is, mint például az Ostoros Pali, akinek elmúltát aligha siratták sokan. Mert úgy végezte, amit megérdemelt, egy szép napon lovaskocsijáról lehullott, persze részegen, utána már nem látta többé a telep népe. Családi neve, mondani sem kell, nem ez volt, a melléknevet gyorsan ráhúzták, olyan sebesen, ahogyan ostorát az egy szem gebe lován járatta. Fuvaros volt, vállalkozásának négy lábú erőforrását ahelyett, hogy jól megbecsülte volna, kizsigerelte. Esténként, amikor a lebukó nap fényében vagy éppen a tükörsimára kopott jeges úton csendesen poroszkáltak hazafelé, mindenki megnyugodva konstataálta, ma békésen térhetnek nyugovóra. Valójában ez inkább a kivételeket gazdagította, hiszen gyakorta húzódtott vissza házába gyerek és felnőtt, amikor már a sarokról hallatszott Ostoros Pali artikulálatlan üvöltése. Boszorkányos gyorsasággal csépelte a szegény pára hátát, oldalát, mintha Pegazusként akarta volna látni lovát. Sajnálát, düh és kárörvendés váltotta bennünk egymást, ha a ló semmilyen ösztökélésre nem reagált, túrve a csapásokat egykedvűen vánszorgott. Ez már a lázadás előszele lehetett. A vihar viszont évszakonként többször kitört. Bizonyára Ostoros Pali az istállóban is folytathatta a ló bántalmazását, amikor kifogta őt a hámból, hiszen mi más magyarázhatta volna azt, hogy a szegény pára megszabadulva terhétől, kitörve, keservesen nyerítve végigvágatott az utcákon, messzire szétkürtölve tragédiáját. A kétségbeesett ostoros persze rohanva követte, de senki nem akadt, aki ezen nevetni tudott volna. Nem egyszer, nem kétszer ismétlődött meg egymás kölcsönös kínzása, volt, amikor a ló a kocsit is maga után zörgette. Kiszáratva azonban már mindketten elcsigázottan vonultak vissza, a hajsa sikeresen végződött.

Ezek után felüdülést nyújtott, ha a közeli-távoli szomszédság férfitagjainak dicsérendő vagy éppen viselt dolgairól méltázhattunk el. Barátom édesapjáról, aki gyarmati Minarek Edeként élve-halva a fociért hosszú

évekig festegette a vasutas labdarúgócsapat hazai mérkőzéseit hirdető plakátok tucatjait, sohasem értettem, hogyan tud egyszerű vasutas keze ilyen kalligrafikus betűket varázsolni a papírra. Munkatársának, az utcabéli másik vasutasnak tehetsége másban nyilvánult meg. Fizetésnapokon gyakran bélelte ki saját testével az árkot, angyaltürelmű felesége mindig zokszó nélkül kaparta őt össze. Viszont a környéken lakó hentes furcsa szokását már sok gyerek megszenvedte, hiába kerültük, hol a sarok, hol valamelyik épület mögül keveredett elénk. Ki tudja, milyen élvezetet adhatott az neki, hogy a kisgyerekek fülét vaskezeivel pirosra tekerte, majd szó nélkül, lépteit sietősre véve távozott.

A különös személyiségek, beteges alakok vagy éppen furcsa történések sorát még hosszasan lehetne sorolni. A korszak, a tétlen nyugodtságában is félelmetes éra alakította így őket? Bolond volt-e a bolond, egészséges-e az egészséges? Mindenki a maga helyén volt-e vagy egyesek akár helyet is cserélhettek volna? Csak az igényelt elmeápolást, gondozást, akit arra ítélték? Kérdések a mából sorjáznak, gyerekfejjel, ha bábész tekintetünkkel bizarrnak is láttunk bármely felnőttest, a következő élmény már a megelőző helyére tolakodott.

De egyben egészen biztos vagyok, közelben-távolban a családok erejét, azok összetartó kovászát és magát a rációt az asszonyok jelentették, ők küzdöttek szakadatlanul a pénzügyi balansszal, ők bátorították a tudományokban elmaradó gyerekeket, ők törölték könnyeiket kötényük sarkába, ők vitték a vállukon, mint egy erőművész a terhét, a családot, annak minden gondjában, bajában.

A férfiember a maga sajátját adta, jó része családszerető és dolgos volt, sokuktól azonban távol állt az, ami éppen az asszonyokat jellemezte. Számomra így sok tekintetben matriarchálisnak tűntek gyermekkorom kis közösségei, lehet, hogy az egyébként macsó rendszer mindezt nagyban érzékeltte, de megmozdítani nem merte, félelmében, nehogy az egész a fejére hulljon?⁷

⁷ Források: *Balassagyarmat város életéről 1960–70*. Balassagyarmat, 1966.; *Baranya-vármegye Hivatalos Lapja* 1909. július 1.; Dr. Csekey László 1997. *Fejezetek a balassagyarmati pszichiátria történetéből*. In: *A Dr. Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet története*. Balassagyarmat.; Dr. Zonda Tamás közlései; Dr. Zonda Tamás 2011. *Balassagyarmat jeles polgárai*. Magánkiadás.; *Gazdag 5 esztendő Balassagyarmat 1966–70*. Balassagyarmat Városi Tanács VB., 1971.; *Magyarország* 1926. november 10.; *Orvosi Hetilap* 1904.; *Pesti Napló* 1926. december 25.